

Noter

Hanna Dahlström: *Byen bliver til*

Tack

Jag vill rikta ett stort och hjärtligt tack till kunniga kollegor som varit vänliga att läsa och kommentera på hela eller delar av manuskriptet: Jane Jark Clausen, Hanne Fabricius, Bjørn Poulsen och Thomas Roland. Tack också till anonym *peer reviewer* för kritisk granskning med relevanta påpekanden. Allas bemärkningar och förslag till justeringar har spelat stor roll för slutresultatet. Tack till Lone Gebauer Thomsen och Jane Jark Clausen samt förlagets översättare för att omvandla svensk text till dansk.

Side 9, linje 4:

D.D. 1. ser., vol. 3, no. 137. *Diplomatarium Danicum (1-5)*. 1938-. København; Ulsig, Erik, 2000. *The Estates of Absalon and the Hvide Family*. I: K. Friis-Jensen and I. Skovgaard-Petersen, red. *Archbishop Absalon and his World*. Roskilde Museums Forlag, s. 89-101.

Side 10, linje 3:

Saxo Grammaticus. 2005. *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*. K. Friis-Jensen and P. Zeeberg, eds. vol. 1-2, Copenhagen.

Side 10, linje 17:

Fabricius, Hanne. 1999. *Københavns topografiske udvikling indtil 1300*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1998, s. 23.

Side 12, linje 5:

Et rensdyrgevir, fundet ved Fuglebakken. Geviret er blevet forladt af jægere fra den senglaciale Hamburg-kultur. Se bind 1, *Før byen*, af Niels Henrik Andreasen.

Side 17, linje 3:

Ramsing, Holger Utke. 1940. *Københavns historie og topografi i middelalderen, vol. 1-3*. København: Munksgaard.

Side 17, linje 10:

Ramsing 1940, citat fra bind 1 af 3, s. 77.

Side 19, linje 3:

Gabrielsen, Karsten. Københavns arkæologi og den historiske topografi. I Gautier, Henrik et al. (red.): *Københavns arkæologi. Historiske meddelelser om København*. København: Selskabet for Københavns Historie, s. 9-35.

Side 19, linje 20:

Fritz, S. 1862. Et Bidrag til det Terrains Historie, hvorpaa Kjøbenhavn er bygget, hentet fra Jordlagene i Store Kjøbmagergade. *Qvartalsberetninger fra Industriforeningen i Kjøbenhavn*, 22. Aargang 2, Kbh, s. 65-73.

Side 19, linje 38:

Fabricius 1999, s. 45-46; Gabrielsen 1999, s. 10-12.

Side 21, linje 32:

Friis-Jensen, Karsten, 1996. Saxo og Absalon. I: Birkebæk, F. et al. (red.) *Absalon, fædrelandets fader*. Roskilde, s. 44-56.; Lund, Niels, 1996. Absalon som kriger og politiker. I: Birkebæk, F. et al. (red.) *Absalon, fædrelandets fader*. Roskilde, s. 73-90.

Side 23, linje 2:

Hertz, Johannes, 1996. Absalons borg ved Havn. I: Birkebæk, F. et al. (red.) *Absalon, fædrelandets fader*. Roskilde, s. 176-194.

Side 24, linje 9:

Rosenkjær, Hans, 1906. *Det underjordiske København. Geologiske og historiske Undersøgelser*. København, Det Schønbergske Forlag.

Side 26, linje 6:

Christensen, Aksel, E. 1948. *København fra Boplads til Storby*. København, Hirschsprungs Forlag. I bogen er der angivet 1943 som udgivelsesår. Det er rettelig 1948.

Side 26 linje 18:

Christophersen, Axel 1986. *Fra Villa Hafn til Portus Mercatorum. Københavns oppkomst og eldste utvikling*. Historiske Meddelelser om København. Selskabet for Københavns Historie.

Side 26, linje 34:

El-Sharnouby, Hoda & Høst-Madsen, Lene, 2008. København – fra fiskeleje til middelalderlig købstad. I: H. Andersen, G. Hansen and I. Øye, (red.). *De første 200 årene – nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter Nordisk (5), s. 147-154.

Side 26, linje 38:

Skaarup, Bi. 1996. Absalon og byen Havn. I: Birkebæk, F. et al. (red.) *Absalon, fædrelandets fader*. Roskilde, s. 165-175.

Side 28, linje 3:

Fabricius 1999; Skaarup, Bi. 1999. Strandenge og kystlinien i den ældste tid. I: H. Gautier et.al. (red.). *Københavns arkæologi. Historiske Meddelelser om København*. Selskabet for Københavns Historie, s. 73-83.

Side 28, linje 18:

Kristiansen, Mette Svart, 1999. En tidlig middelalderlig bebyggelse ved Kongens Nytorv. I: H. Gautier et al. (red.). *Københavns arkæologi. Historiske Meddelelser om København*. Selskabet for Københavns Historie, s. 100-116.

Side 29, linje 10:

El-Sharnouby & Høst-Madsen, 2008.

Side 29, linje 26:

Jensen, Jane Jark and Dahlström, Hanna, 2009. Beretning for Skt. Clemens I og III. Udgravning af den nordlige del af kirkegården tilhørende den middelalderlige Skt. Clemens kirke, København – februar til juli 2008. KBM 3621. Upubliceret udgravningsberetning. Museum of Copenhagen.

Side 30, linje 39:

Steineke, Morten and Jensen, Jane Jark, 2017. Kongens Nytorv, KBM 3829. Metro Cityring Project. Upubliceret udgravningsberetning. Museum of Copenhagen.

Side 33, linje 1:

Dahlström, Hanna, Poulsen, Bjørn and Olsen, Jesper. 2018. From a port for traders to a town of merchants: exploring the topography, activities, and dynamics of early medieval Copenhagen. I: *Danish Journal of Archaeology* 2018:7, s. 69-116.

Side 33, linje 23:

Borgius, Andréa & Stafseth, Terje. Kommende udgivelse. Gammeltorv 24/Frederiksberggade 2. Beretning for arkæologisk udgravning 2020. Københavns Museum.

Side 38, linje 13:

Knytlinga Saga, kap. 22. Knud den Store, Knud den Hellige deres mænd, deres slægt. Oversat af Jens Peter Ægidius med indledning og noter ved Hans Bekker-Nielsen og Ole Widding, Gad, København 1977. s. 37-38.

Side 40, linje 11:

Friis-Jensen & Zeeberg, 2005

Side 41, linje 5:

Kristensen, Hans Krongaard & Poulsen, Bjørn, 2016. *Danmarks byer i middelalderen*. Aarhus.

Side 41, linje 19:

Carelli, Peter, 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Side 42, linje 6:

Poulsen, Bjørn & Sindbæk, Søren Michael, (red.) 2011. *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*. The Medieval Countryside, vol. 9, Turnhout: Brepols Publishers.

Side 42, linje 10:

Andrén, Anders, 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. I: *Skandia* 49:1, s. 31-71.

Side 42, linje 18:

Sindbæk, Søren Michael 2008. Kulturelle forskelle, sociale netværk og regionalitet I vikingetidens arkæologi. *HIKUIIN*, 35, *Regionalitet i Danmark i vikingetid og middelalder*, s. 63-84.

Side 42, linje 30:

Svanberg, Fredrik & Söderberg, Bengt 2000. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, avdelningen för Arkeologiska Undersökningar.

Side 44, linje 2:

Nyborg, Ebbe 2004. Kirke og sogn i højmiddelalderens by. I: Søren Bitsch Christensen, (red.) *Middelalderbyen. Danske bystudier I*. Aarhus Universitetsforlag, s. 113-190.

Side 44, linje 11:

Poulsen & Sindbæk 2011.

Side 44, linje 18:

Narmo, L-E. 2003. Relations between settlement pattern, social structure and medieval iron production. A case study from Gausdal, Norway. In: L-C. Nørbach (red.) *Prehistoric and Medieval direct iron smelting in Scandinavia and Europe*. Proceedings of the Sandbjerg conference 16th to 20th September 1999. Acta Jutlandica LXXVI:2. Humanities series 72. Aarhus University Press, s. 27-32; Hjärthnar-Holdar, Eva, Grandin, Lena, Sköld, K.; Svensson, Andreas, 2018. By who, for whom? Landscape, Process and Economy in the Bloomery Iron Production AD 400-1000. *Journal of Archaeology and Ancient History*, 21. S. 1-50.

Side 44, linje 33:

Kristensen & Poulsen 2016.

Side 44, linje 35:

Dansk Diplomatorium 1, vol. 3, nr. 137.

Side 45, linje 12:

Ulsig, E. & Sørensen, A. 1981. *Studier i Kong Valdemars Jordebog. Plovtalesliste og Møntskat*, Historisk Tidsskrift, 81, s. 1-26; se Kristensen & Poulsen 2016.

Side 45, linje 13:

Se Fabricius 1999 for en fuldstændig liste over skriftlige omtaler.

Side 45, linje 33:

Svanberg & Söderberg 2000.

Side 47, linje 7:

Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte. 1995. Magtens geografi i Sydsjaskandinavien – om kulturlandskap, produksjon og bebyggelsemønster. I: Heid Gjøstein Resi (red.). *Produksjon og samfunn*. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granvolden 7.-10. mai 1992. Varia 30, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Side 48, linje 20:

Fig. 2. s. 230 i Svanberg & Söderberg, efter Wienberg, Jes, 1993, *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Stockholm.

Side 48, linje 33:

Dansk Diplomatorium, 1. række, bind 2, 1963, nr. 21. Suffixet -vester (Occidentali(s)) indikerer, at der også fandtes et Sundbyøster allerede på dette tidspunkt.

Side 49, linje 11:

Dansk Diplomatorium, 1. række, bind 3, nr.137.

Side 50, linje 4

Dansk Diplomatorium, 1. række, bind 3, nr. 236.

Side 50, linje 7:

Andersson, Hans. 1971: *Urbaniserte Ortschaften und lateinische Terminologie. Studien zur Geschichte des nordeuropäischen Städtewesen vor 1350*. Göteborg.

Side 51, linje 23:

Danmarks kirker: Tårnby. III, bind 1 (1944), Nationalmuseet, s. 278-305.

Side 53, linje 3:

Fabricius 1999, s. 222.

Side 53, linje 41:

Svanberg & Söderberg 2000.

Side 54, linje 7:

Anglert, Mats. 2006. Landskapets Malmö. I: Larsson, Stefan (red.), *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*. Malmö & Stockholm, s. 30-47.

Side 54, linje 16:

Svanberg & Söderberg 2000.

Side 59, linje 12:

Kristensen & Poulsen 2016.

Side 60, linje 5:

Fabricius 1999 s. 64 ff.

Side 60, linje 11:

Lyne, Ed & Dahlström, Hanna. 2015. Rådhuspladsen KBM 3827. Metro Cityring Project. Upubliceret arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 61, linje 12:

Therkelsen, Karen Green. Kommende udgivelse. Nørregade KBM 4022. Beretning for arkæologisk udgravning 2015. Københavns Museum.

Side 63, linje 38:

Fabricius, Hanne. 2006. *Gader og mennesker i middelalderens og renæssancens København. Indenfor middelaldervolden*. København: Tyra.

Side 65, linje 14:

Omtalt i en skriftlig kilde, et testamente, første gang i 1304; Danmarks kirker: Vor Frue Kirke. I, bind 1 (1945-58), s. 3-231; Sankt Petri Kirke, Danmarks kirker I, bind 1 (1945-58), s. 232-452.

Side 65, linje 37:

Københavns Diplomatorium 1, nr. 127.

Side 66, linje 14:

Fabricius 1999.

Side 68, linje 3:

Dahlström et al. 2018, Lyne & Dahlström 2015.

Side 68, linje 33:

MacPhail, Richard I. et al. 2020. KBM4286 Rådhuspladsen (City Hall Square, Copenhagen, Denmark) Soil Micromorphology, magnetic susceptibility, phosphate and geochemical elemental analyses (XRF). Report. London/ Umeå. Appendix I Rådhuspladsen Nord KBM4286 arkæologisk beretning. Kommende udgivelse. Københavns Museum.

Side 68, linje 40:

Carelli 2001, Haase, Kirstine, 2019. Building urbanity. Spatial organisation as social practice in medieval Odense. I: *Acta Archaeologica Vol. 90:2*. s. 43-76.

Side 71, linje 2:

Lund 1996, Hertz 1996.

Side 71, linje 11:

Friis-Jensen & Zeeberg 2005, 14, 35, 1.

Side 71, linje 25:

Fabricius 1999, Hertz 1996.

Side 74, linje 7:

Hvidt, Kristian; Ellehøj, Svend; Norn, Otto 1975. *Christiansborg Slot*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck; Frydendal, Flemming (red.) 2005. *Ruinerne under Christiansborg*. København: Slots- og Ejendomsstyrelsen.

Side 75, linje 13:

Skaarup 1996.

Side 76, linje 11:

Andreasen, Niels Henrik. 2015 Kattesundet 10. KBM4088. Upubliceret Arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 77, linje 8:

Steineke, Morten. Kommende udgivelse. Kattesundet m.fl. KBM4299. Upubliceret Arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 77, linje 31:

Therkelsen, kommende udgivelse.

Side 77, linje 41:

Borgius & Stafseth, kommende udgivelse.

Side 80, linje 2:

Borgius, Andréa & Dahlström, Hanna 2020. En jagtscene fra tidlig middelalder? I *SKALK* 6/2020.

Side 80, linje 11:

E-mailkorrespondance med Else Roesdahl, Ebbe Nyborg og Bjørn Poulsen.

Side 82, linje 3:

Frederickson, Henrik B. 1999. Østergård – En mytes opståen og udvikling. I: H. Gautier et al. (red.). *Københavns arkæologi. Historiske Meddelelser om København*. Selskabet for Københavns Historie, 59-66.

Side 85, linje 5:

Fabricius 1999, s. 101.

Side 88, linje 13:

Kieffer-Olsen, Jakob. 2018. *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*. University of Southern Denmark Studies in history and social sciences 577.

Side 88, linje 15:

Kristensen & Poulsen 2016

Side 88, linje 25:

Andrén, Anders 1985. *Den Urbana Scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Bonn; Carelli 2001

Side 88, linje 31:

Cinthio, Maria 2002. *De första stadsborna: medeltida gravar och människor i Lund*. Eslöv: Symposion.

Side 89, linje 7:

Dansk Diplomatorium, 1. række, bind 3, nr. 174.

Side 89, linje 31:

Danmarks kirker: Sankt Clemens kirke København. I, bind 6, 1987, s. 13-19.

Side 90, linje 22:

Bind 3.

Side 90, linje 29:

Danmarks kirker; Fabricius 1999.

Side 90, linje 34:

Danmarks kirker: Sankt Clemens Kirke København.

Side 92, linje 10:

Jensen & Dahlström 2009.

Side 92, linje 23:

Märcher, Michael 2010. Fra Lund til Kirke Hyllinge i 1000-tallet. I: M. Andersen og P.O. Nielsen (red.) *Danefæ. Skatte fra den danske muld*. Copenhagen: Gyldendal & Nationalmuseet, 202-205; Dahlström et al. 2018.

Side 94, linje 10:

Jensen, Jane Jark. 2018. The urban churchyard as a meeting place. A case study of function and organization of the churchyard of Sankt Clemens, Copenhagen. I: *Acta Archaeologica Vol. 90:2*. s. 111-126.

Side 94, linje 33:

Crawford, Barbora. 2006. *The Cult of Clement in Denmark*. Aarhus: Jysk Selskab for Historie, s. 235-282.

Side 95, linje 7:

Cinthio, Maria & Ödman, Anders. 2018. *Vägar mot Lund: en antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaden bakom de stora stenbyggnaderna*. Lund: Historiska Media.

Side 96, linje 1:

Christophersen, Axel. 2019. Klemenskirken på Nidarneset, et maktsymbol i misjonstid. *SPOR. Nytt fra fortiden*, nr. 2, s. 19-22; Crawford 2006.

Side 96, linje 20:

Dahlström et al. 2018.

Side 99, linje 3:

Stafseth, Terje. Kommende udgivelse. Rådhuspladsen Nord KBM4286. Upubliceret Arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 99, linje 13:

Cinthio, Hampus. 1978. Stavkyrkan i Löddeköpinge. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland*. Nr. 1. 1987, s. 35-36; Sæhle, Ingeborg m.fl. 2021. *Arkeologiske undersøkelser i Søndre gate 7-11, Peter Egges Plass, Krambugata 2-4 m.fl., Trondheim. Landskapsutvikling, tidlig urban aktivitet og middelaldersk kirkested*. NIKU-rapport 97. Oslo.

Side 99, linje 25:

Stafseth, kommende udgivelse; Winther, Stine Damsbo. Kommende udgivelse. Rådhuspladsen Gamle busholdeplads KBM4362. Upubliceret arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 100, linje 6:

Stafseth, kommende udgivelse.

Side 103, linje 9:

Dahlström et al. 2018; Stafseth, kommende udgivelse; Winther, kommende udgivelse.

Side 103, linje 37:

Harvig, Lise. 2009. Rapport over skeletregistreringen på Skt. Clemens. Bilag 22 i Skt. Clemens kirkegård KBM 3621. Upubliceret arkæologisk beretning. Københavns Bymuseum; Jørkov, Marie Louise. Antropologisk rapport Rådhuspladsen Nord KBM4286. Bilag i Rådhuspladsen Nord KBM4286. Upubliceret Arkæologisk beretning. Københavns Museum; Jørkov, Marie Louise. Antropologisk rapport Rådhuspladsen Gamle busholdeplads KBM4362. Bilag i Rådhuspladsen Gamle busholdeplads KBM4362. Upubliceret Arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 105, linje 30:

Jensen & Dahlström 2009.

Side 106, linje 16:

Cinthio 2002; Jonsson, Kristina 2009. *Practices for the living and the dead: medieval and post-Reformation burials in Scandinavia*. Stockholm University, Faculty of Humanities, Department of Archaeology and Classical Studies.

Side 106, linje 33:

Märcher 2010.

Side 109, linje 26:

Ersgård, Lars. 1988. *Vår marknad i Skåne. Bebyggelse, handel och urbanisering i Skanör och Falsterbo under medeltiden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 4. Lund.

Side 111, linje 15:

Enghoff, Inge Bödker 2015. Rådhuspladsen, Z.M.K. 29/2013, KBM 3827. The animal bones. Archaeoscience, 2015 (7). Unpublished report. Natural History Museum of Denmark. University of Copenhagen. Appendix 1. I: E. Lyne and H. Dahlström. Rådhuspladsen Excavation report. Upubliceret Arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 112, linje 10:

Kristensen & Poulsen 2016.

Side 112, linje 29:

Jouttijärvi, A. 2014. Rådhuspladsen (KBM 3827) Overall report. Heimdal-Archaeometry Report 14-9. Metallurgical report. Unpublished. Appendix 7 i: E. Lyne and H. Dahlström. Rådhuspladsen Excavation report. Upubliceret Arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 112, linje 33:

Dahlström, Hanna 2019. Networks of iron: the role of black-smithing in medieval Copenhagen. In: *Acta Archaeologica Vol. 90:2*.

Side 113, linje 39:

Dahlström et al. 2018.

Side 114, linje 31:

Kristensen & Poulsen 2016.

Side 115, linje 16:

Kristensen & Poulsen 2016.

Side 115, linje 8:

Carelli 2001, s. 109-115; Haase 2019.

Side 116, linje 9:

Enghoff 2015; Dahlström, Hanna 2020. En verden til forskel? En diskussion af koncepterne "urban" og "rural" med eksempel fra bebyggelser i middelalderens østlige Danmark. I: Jespersen,

M. & Thelle, M. (red.). *Land og by på tværs 1000-1800*. Festskrift til Bjørn Poulsen. Aarhus Universitetsforlag.

Side 117, linje 18:

Lyne & Dahlström 2015.

Side 120, linje 33:

Dahlström, Hanna 2019. Towards the making of a town: people, practices and interaction in early medieval Copenhagen. 2019. Upubliceret ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet.

Side 121, linje 19:

Enghoff 2015.

Side 121, linje 41:

Lagerås, Per 2020. Vallgrav, Gammeltovej. Pollenanalys av prover från vallgraven. Arkeologerna, Lund. Appendix i Gammeltovej 24/ Frederiksberggade 2, Upubliceret arkæologisk beretning. Københavns Museum.

Side 125, linje 1:

Nordeide, Sæbjørg Walaker 1999. Urbaniseringsprosessen – på kvinners vilkår? I: Gundhus, Grete et al. (red.). *Kulturminneforskningens mangfold*. NIKU 1994-1999. NIKU Temahefte 31. Oslo.

Side 125, linje 4:

Hansen, Gitte. 2006. Kvinner, barn og pølsepinner – Demografiske drypp fra det eldste Bergen. I: Barndon, R., Innelset, S., Kristoffersen, K. K. & Løvdøen, T. (eds.). *Samfunn, symboler og identitet*. Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen. Studier UBAS Nordisk 3. Bergen: Universitetet I Bergen, s. 305-319.

Side 125, linje 29:

Kristensen & Poulsen 2016.